

PRIVREMENA ORGANIZACIJA SUDSTVA U NOVOOSLOBOĐENIM KRAJEVIMA SRBIJE 1878.

Teritorijalno proširenje kneževine Srbije 1878. godine obuhvata područja oslobođena u drugom srpsko-turskom ratu. Središna mesta toga područja bila su Niš, Leskovac, Pirot, Vranje i Prokuplje.

Pripajanje novih krajeva kneževini Srbiji otvorilo je problem njihovog društvenog i državno-pravnog izjednačenja sa doratnom Srbijom, zbog razlika koje su postojale između društvenog i državnopravnog poretku mlade buržoaske srpske države i feudalne turske carevine, kojoj je to područje pripadalo do 1878. godine. Taj problem se javio još u toku vojnih operacija, iz vojno-političkih razloga, ali se njegovoj realizaciji organizovanije pristupilo tek posle prestanka vojnih operacija.

U izjednačenju novih krajeva sa doratnom Srbijom pošlo se od organizacionog izjednačenja, odnosno od toga da se organizacija vlasti kneževine Srbije rasprostre i na novopripojena područja. Nova organizacija srpske vlasti u tim krajevima imala je da radi na stvaranju uslova za stvarno izjednačenje, kao i na samom procesu izjednačenja u svim društvenim, ekonomskim i političkim odnosima. Ona je predstavljala osnovu procesa izjednačenja novih krajeva sa doratnom Srbijom.

Privremena organizacija srpske civilne vlasti u novooslobođenim krajevima 1878. godine bila je nužna faza organizacionog izjednačenja. Ona počinje da teče uporedo sa vojnim akcijama i zbog toga je u prvo vreme u većoj meri podređena vojnim akcijama i potrebama. Njen osnovni zadatak bio je popis ljudstva i opština, kao i grupisanje opština u srezove i okruge, odnosno teritorijalna podela novooslobođenih krajeva, kao osnova za uvođenje stalne organizacije vlasti. Tom svom osnovnom zadatku ona je mogla nešto više da se posveti posle prestanka vojnih operacija i posle rešavanja mnogobrojnih akutnih problema ratnog i poratnog stanja. Tokom 1878. godine ona je svojim popisima i grupisanjem opština omogućila najpre privremenu teritorijalnu podelu novih krajeva izvršenu Zakonom o privremenom upravnom podeljenju i snabdevanju sa vlastima oslobođenih predela od 14. maja 1878. godine,¹⁾ a zatim i definitivnu teritorijalnu podelu novih krajeva izvršenu Zakonom o podeli prisajedinjenog zemljišta na okruge i srezove od 17. decembra 1878. godine.²⁾ Po prvom zakonu novi krajevi podeljeni su na 6 okruga i 21 srez, a po drugom na 4 okruga

¹⁾ Zbornik zakona i uredaba u kneževini Srbiji (dalje: Zbornik), knj. XXXII, str. 308.

i 15 srezova. Sa drugom teritorijalnom podelom novi krajevi učestvuju u kasnijim teritorijalnim podelama kraljevine Srbije.

Prvi organi srpske civilne vlasti u novim krajevima bili su vladini izaslanici, zatim kolegijalni organi tzv. sreske uprave, organi vlasti u opštinama (glavni kmet, kmetovski pomoćnici i opštinski odbor) i privremene okružne i sreske vlasti.

Najpre su pojedinačnim koordiniranim akcijama vojnih organa (Kosta Protić, načelnik štaba Vrhovne komande, pukovnik Orešković, komandant moravske divizije, knez Milan, vrhovni komandant srpske vojske) i člana vlade pri Vrhovnoj komandi, ministra za prosvetu i crkvena dela, u tek oslobođena područja postavljeni vladini izaslanici.³⁾ Ova akcija nesumnjivo nosi vojno-politički karakter, koji je uostalom prisutan u čitavom organizovanju civilne vlasti u tek oslobođenim krajevima. Zbog toga i dolazi do koncentracije nadležnosti u pogledu organizovanja privremene civilne srpske vlasti, koja se daje članu vlade pri Vrhovnoj komandi srpske vojske, ministru za prosvetu i crkvena dela, Alimpiju Visiljeviću. On je već 23. decembra 1877. godine doneo Pravila za rukovodstvo svima činovnicima u oslobođenim predelima,⁴⁾ kao prva normativna akta u vezi sa organizacijom civilne vlasti. Ona uvode i novu organizaciju vlasti: sreske uprave, glavnog kmeta, kmetovske pomoćnike i opštinski odbor kao kolegijalni organ vlasti u opštinama novih krajeva. Sledeći korak je Privremeni zakon o uređenju oslobođenih predela od 3. januara 1878. godine,⁵⁾ koji je za duže vreme predstavljao glavnu normativnu osnovu privremene organizacije vlasti i uopšte društvenog i državnog života u novim krajevima. Zakon predviđa opštine, srezove i okruge kao teritorijalne jedinice u oslobođenim krajevima i odgovarajuće organe vlasti: opštinsku, sresku i okružnu vlast. Bliže određuje sastav i nadležnost tih organa, kao privremenih, i izvore finansiranja njihovih delatnosti. On izričito, zbog faktičkog stanja, obeležava privremeni karakter te organizacije u čl. 90. odnosno određuje koji se uslovi moraju ispuniti da bi Zakon mogao dapočne da se primenjuje (da se izvrši teritorijalna podela novih krajeva).

*

U sklopu privremene organizacije vlasti posebno mesto zauzima organizacija sudstva u novooslobođenim predelima. Najpre zbog važnosti koju stvara nadležnost sudske organizacije ima u zavođenju reda i sigurnosti uopšte, a naročito u uslovima ratnog i poratnog stanja. Zatim, i zbog političkih ciljeva koji se žele postići negovanjem pravilnih odnosa sa građanima novih krajeva, kroz obezbeđenje lične

²⁾ Zbornik, knj. XXXIV, str. 32.

³⁾ AS, Min. un. dela, 1/215—1878, Pismo načelnika štaba Vrhovne komande Koste Protića ministru unutrašnjih dela od 11. decembra 1877. godine; Isto, Telegram pukovnika Oreškovića iz Toponice ministru unutrašnjih dela Radivoju Milojkoviću od 10. decembra 1877. godine; Isto, Telegram pukovnika Oreškovića iz Priave ministru unutrašnjih dela Radivoju Milojkoviću od 7. decembra 1877. godine; Isto, Telegram ministra unutrašnjih dela Radivoja Milojkovića načelniku štaba Vrhovne komande Kosti Protiću od 7. decemrba 1877. godine; Isto, Pismo kneza Milana ministru unutrašnjih dela Radivoju Milojkoviću od 15. decembra 1877. godine.

i imovinske sigurnosti. Takav stav je istaknut već u Pravilima za rukovodstvo svim činovnicima u zauzetim srpskim zemljama: »2, Ponašajući se u svemu kao braća i oslobodioci, vi u isto vreme treba da se ponašate i radite **kao prosvećeni organi reda i zakonitosti**. S toga vaša uljudnost i vaša blagost ne treba da pređe u militavost, nego na protiv, treba da upotrebite sve mere, koje nađete za nužne u interesu reda i zakonitosti, u interesu **lične i imovne sigurosti**, te da narod tih zemalja vidi i oseti sve blagodeti dobro uređene i zakonske uprave«. Svakako da se, iz razloga napred iznetih, po samoj prirodi stvari, ovo najviše odnosi na sudske deo tek uspostavljenje organizacije civilne vlasti u novooslobođenim krajevima.

Prve organe sudske vlasti u novim krajevima uspostavila su Pravila od 23. decembra 1877, predviđajući sreske uprave kao kolegijalne sudske organe i člana sreske uprave za sudske poslove kao inokosnog sudiju. »Sve veće građanske i krivične sporove« Pravila su stavila u nadležnost sreske uprave, kao kolegijalnog organa od tri člana (čl. 6 Pravila), dok su članu sreske uprave za sudske poslove odredila inokosnu nadležnost u čl. 7 po b: »Starešine za sudske poslove vodiće poglavito brigu o sudovodstvu i sve manje sporove raspravljaće sam.«

Privremenim zakonom o uređenju oslobođenih predela od 3. januara 1878. godine predviđa vrlo detaljno novu sudsку organizaciju i bliže određuje njenu nadležnost, kao i sudske postupak.

U Zakonu od 3. januara 1878. godine je najpre određena teritorijalna i sudska nadležnost opštinskog kmeta. »Opštinski kmet sudi u opštini stanovnicima za male parnice građanske između privatnih i za male istupne krivice« (čl. 9 Privremenog zakona od 3. 1. 1878.). Malim građanskim parnicama smatraju se parnice do 50 dinara, a malim istupnim krivicama krivice koje se kazne najviše do 5 dana zatvora.

Pored opštinskog kmeta Zakon uvodi sreske i velike sudske. Po Zakonu uz sreskog i velikog sudske postoje po tri odnosno pet izbornih članova, koje iz reda opštinskih vlasti ili opštinskog odbora biraju sreska odnosno okružna vlast.

Sreske sudske u novim krajevima su nova sudska istanca koja u starim granicama Srbije nije postojala. Isto tako nova sudska istanca su i velike sudske u novim krajevima. Sreske sudske bile su po svojoj nadležnosti adekvatne okružnim sudovima u starim granicama Srbije, dok su velike sudske preuzele nadležnost kasacionog i apelacionog suda iz starih granica Srbije. Novina u sudskej organizaciji su i izabrani članovi (tri kod sreskog sudske, pet kod velikog sudske), koji na zahtev parničnih strana u privatnim sporovima učestvuju u suđenju (čl. 39 Privremenog zakona). Kad u suđenju učestvuju i izabrani članovi, presuda se donosi većinom glasova (čl. 42 Privremenog zakona). U ovako organizovanom višestepenom sudstvu, presude velikih sudske su izvršne (čl. 66), pa je veliki sudska bio dužan da prilikom iskaza presude parničare i osuđenike obavesti da nemaju pravo žalbe (čl. 67).

⁴⁾ AS, PO—64/14, Pravila za rukovodstvo svima činovnicima u zauzetim srpskim zemljama od 23. decembra 1877. godine; Zbornik, XXXII, str. 239.

⁵⁾ Zbornik, knj. XXXII, str. 250.

Međutim, organizacija sudstva koju je predvideo Privremeni zakon o uređenju oslobođenih predela nije se mogla odmah uspostaviti, jer ni sam Zakon nije počeo odmah da se primenjuje. U čl. 90 Prelaznih naređenja Zakon predviđa i dalje nadležnost člana vlade pri Vrhovnoj komandi, ministra za prosvetu i crkvena dela, sve »dok se ne izda rešenje o sastavu opština u srezove i srezova u okruge«, što znači da se primena Zakona odlaže do prve teritorijalne podele novih krajeva na opštine, srezove i okruge. Do Zakona o privremenom upravnom podeljenju i snabdevanju sa vlastima oslobođenih predela od 14. maja 1878. godine trebalo je i dalje da sude sreske uprave i član uprave za sudske poslove. Ali do postavljenja prvih sreskih i velikih sudija u novim krajevima, koje je po slovu Zakona od 3. januara i po mišljenju Ministarskog saveta trebalo postaviti tek posle izvršene prve teritorijalne podele novih krajeva, a time i do primene Zakona od 3. januara 1878. godine, ipak je došlo ranije, na inicijativu člana vlade pri Vrhovnoj komandi, ministra za prosvetu i crkvena dela. Prvi podatak o tome nalazi se u aktu od 16. januara 1878. godine. Svojim raspisom od toga dana ministar Vasiljević je izvestio uprave u novim krajevima da je postavio »dva velike sudije, jedan u Nišu, drugi u Pirotu. Sve ostale sudije pri upravama oslobođenih predela jesu sreske sudije«.⁹⁾

Ovaj raspis ministra Vasiljevića ukazuje na činjenicu da se je situacija u organizaciji sudstva u novim krajevima u mnogome izmenila. Došlo je do kombinacije sudske organizacije koju su predvidela Pravila od 23. decembra 1877. godine i sudske organizacije koju je predvideo Zakon od 3. januara 1878. godine. Takva faktički nastala situacija morala se tolerisati sve do Zakona o privremenom upravnom podeljenju i snabdenju sa vlastima oslobođenih predela od 14. maja 1878. godine, odnosno do prvih ukaza o formiranju teritorijalnih jedinica i postavljenju činovnika po policijskoj, sudske i finansijskoj struci. U tom prelaznom periodu kao sudske organi u novim krajevima sreću se: opštinski kmet, sreske uprave, član sreske uprave za sudske poslove, sreski sudija i veliki sudija. Nesumnjivo da je vrlo često dolazilo do sukoba i teritorijalne i stvarne nadležnosti, kao što i u svome radu nisu svi ovi organi bili oslobođeni niza teškoća koje redovno obeležavaju prelazno stanje i čine ga još težim.

Objektivno procenjujući, očigledne su prednosti sudske organizacije po Zakonu od 3. januara 1878. godine u odnosu na sudske organizacije koju su uvela Pravila od 23. decembra 1877. Član sreske uprave za sudske poslove koji je presuđivao manje građanske i krične sporove (veće sporove presuđivala je sreska uprava kolegijalno) nije bio samostalan u svojoj delatnosti. Sem toga i sreske uprave i član uprave za sudske poslove sudili su bez opštih pravila, materijalnih i procesnih, još uvek u ratnim uslovima, »usmeno i brzo«, prema svom sećanju i poznavanju propisa iz doratne Srbije. Posebna teškoća

⁹⁾ AS, PO—64/357, Raspis ministra Vasiljevića svima upravama u oslobođenim krajevima o postavljanju velikog sudije za Niš i Pirot od 16. januara 1878. godine.

je bila preopterećenost uprava, jer su se sporovi, i građanski i krični, svakodnevno množili, kao što se i broj i obim poslova kod uprava stalno širio.

Procenjujući takvu situaciju, ministar Vasiljević je pravilno postupio zavođenjem nove sudske organizacije prema Zakonu od 3. januara 1878. godine, iako je to bilo mimo izričitog naređenja čl. 90 toga Zakona, kao i mimo izraženog mišljenja Ministarskog saveta.

Za uvođenje velikih sudija Alimpije Vasiljević je, između ostalih, naveo i ove razloge: »...jer što se suđenja tiče, pošto je već zakon izšao, i da bi presude sudova imale pravne vrednosti, mora i u oslobođenim zemljama, saglasno članovima 33 i 61 zakona biti dva stupnja suđenja, sud sreskog i sud velikog sudije«.⁷⁾ U svom Izveštaju Ministarskom savetu i knezu takođe navodi razloge za novo ustrojstvo sudova u oslobođenim krajevima: »....ja sam, a ponajviše na navaljivanje uprava u nekim krajevima odredio sudije, koje će odvojeno od uprave, dakle samostalno suditi. Ovo je učinjeno i na olakšicu uprave i na olakšicu parničara. Tako sad postoje sreske sudiye u Nišu (jedan za varoš, drugi za okolinu) i u Leskovcu, a velikih sudijskih suda u prvoj instanci član za sudske poslove, jedno što je pri njima zar manje sporova, a drugo što na moje zahtevanje nisam mogao dobiti sudijsku ili oprobanih pravnika«.⁸⁾

Karakteristično je, da je Ministarski savet izričito tražio, u depeši koju je uputio ministru Vasiljeviću 24. januara 1878. godine, da se i sudiye u novim krajevima postave saglasno čl. 90 Privremenog zakona o uređenju oslobođenih predela, tek dakle kad se na osnovu izveštaja sreskih uprava budu formirali srezovi i okruzi kao administrativno-teritorijalne jedinice u novim krajevima. Alimpije Vasiljević je postupio mimo ovakvog mišljenja Ministarskog saveta,⁹⁾ jer je bliži problematični organizacijski uprave u novim krajevima u celini, dobro znao kakav je značaj redovnog i pravilnog suđenja, naročito za fazu formiranja, kada se gradi temelj na kome čitava organizacija sudstva i sudska delatnost treba da počiva. On priznaje opravdanost depeše koju mu je uputio Ministarski savet saopštavajući mu svoje mišljenje, ali jasno ističe faktičke potrebe koje su kod njega prevagnule, te je pristupio zavođenju sreskih i velikih sudijskih suda u novim krajevima. Ministar Vasiljević i dalje predlaže istu praksu, jer u vreme kada prestaje njegova delatnost, kao člana vlade pri Vrhovnoj komandi (27. aprila 1878. godine) Zakon o uređenju oslobođenih predela od 3. januara 1878. nije bio uveden u život. »Ma da je smatranje ministarskog saveta sa svim korektno, ipak želeći je, da se sudiye, sreske i velike, postave odmah i zaostale oblasti, pa kad se tačno sazna rezultat po-

⁷⁾ Isto

⁸⁾ AS, PO—39/193, Izveštaj Alimpija Vasiljevića, kao člana vlade pri Vrhovnoj komandi o radu na organizovanju upravnih vlasti u novooslobođenim krajevima. Izveštaj predstavlja najznačajniji izvor podataka o organizovanju prvih srpskih civilnih vlasti u novim krajevima Srbije za period od decembra 1877. godine do 27. aprila 1878. godine (dalje: Izveštaj Alimpija Vasiljevića).

⁹⁾ Isto, Depeša Ministarskog saveta ministru Vasiljeviću od 24. januara 1878. godine; PO—64/150, Telegram predsednika Ministarskog saveta, Stevče Mihailovića članu vlade pri Vrhovnoj komandi: »Sudiye samo se shodno propisima novoga zakona mogu postaviti«.

pisa, koji se očekuje, onda da sleduje definitivno naimenovanje«.¹⁰⁾ Po njemu, »ovim bi se učinile dve satisfakcije: upravama koje s pravom traže olakšicu; narodu kojem treba da su svaki dan otvorena vrata pravde, a koja se najpravilnije dobija u sudovima samostalnim.«

Privremeni zakon o uređenju oslobođenih predela od 3. januara 1878. godine, »koji nije mogućno na jedan put uvesti u život (po kom su uprave inače, u glavnome, već i postupale«,¹¹⁾ širu osnovu za prime-nu dobija sa prvom teritorijalnom podelom novih krajeva na okruge i srezove. Nju je uveo Zakon o privremenom upravnom podeljenju i snabdenju sa vlastima oslobođenih predela od 14. maja 1878. godine i bila je privremena. Novi krajevi podeljeni su na 6 okruga (niški, pirotski, leskovački, vranjski, ak-palanački i kulski) i 21 srez. Na osnovu toga Zakona, koji je predvideo broj i profil činovničkog osoblja u okruzima i srezovima novih krajeva u policijskoj, finansiskoj i sudskoj struci, nadležni ministri su izvršili raspored činovnika. U sudskoj struci novi krajevi su snabdeveni sa: 5 velikih sudija, 15 sreskih sudija, 5 pisara velikog sudije, 12 pisara sreskog sudije i 1 upravnikom kaznenog zavoda za sve oslobođene krajeve (u Nišu), dok su ostala u 1878. godini nepotpunjena mesta za 5 sreskih sudija i 14 pisara sreskog sudije.¹²⁾

Nova, trajnija teritorijalna podela novih krajeva izvršena je Zakonom o podeli prisajedinjenog zemljišta na okruge i srezove od 17. decembra 1878. godine. Novi krajevi podeljeni su na četiri okruga (niški, vranjski pirotski i toplički) i 15 srezova.

Već 31. decembra 1878. godine, na istom skupštinskom zasedanju na kome je donet Zakon o teritorijalnoj podeli novih krajeva, donet je Zakon o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u prisajedinjenim predelima,¹³⁾ kojim je sudska organizacija doratne Srbije uvedena i u nove krajeve. Po čl. IV toga Zakona, kad on stupi na snagu (30 dana posle kneževog potpisa) »počeće u prisajedinjenim predelima važiti:

1. Zakon o ustrojstvu sudova okružnih, apelacionog i kasacionog od 20. Februara 1865. god. (Zbor. XVIII, str. 23) sa izmenama i dopunama, i ustrojstvo trgovackog suda od 12. decembra 1859. god. (Zbor. XII, str. 107), sa dopunom paragrafa 15 istog ustrojstva od 3. januara 1867. god. (Zbor. XX, str. 2);

2. Zakonik o postupku sudskom u građanskim parnicama od 20. februara 1865. god. i njegove izmene i dopune;

3. Zakonik o postupku sudskom u krivičnim delima od 10. aprila 1865. god., sa izmenama i dopunama njegovim, izuzimajući samo izmene i dopune od 10. januara 1876. god.«

Uvedeni su još sledeći zakoni, kojima se i sa gledišta organizacije sudstva u novim krajevima dopunjaje slika: Zakon o stecišnom postupku od 17. marta 1861. godine, sa njegovim izmenama i dopunama, Trgovacki zakonik od 26. januara 1860. godine, sa izmenom paragrafa 15. istog Zakonika od 22. novembra 1861. godine, Kaznitelni

¹⁰⁾ Izveštaj Alimpija Vasiljevića.

¹¹⁾ Isto.

¹²⁾ AS, Šematizam sa kalendarom za 1879. godinu.

zakonik od 29. marta 1860. godine, sa izmenama i dopunama, Zakon o poroti od 21. oktobra 1871. godine, Zakon o starateljstvu od 25. oktobra 1872. godine i Zakon o postavljenju sudija za vanparnične (nesporna) dela od istog dana i godine, zajedno sa Pravilima o postupanju u vanparničnim (nespornim) delima od 13. decembra 1872. godine i Zakon o uslovnom otpuštanju krivaca iz kaznenih zavoda od 22. maja 1869. godine, zajedno sa Uputstvom za izvršenje toga Zakona od 3. juna 1869. godine.

Sa gledišta sudske organizacije interesantna je i sledeća odredba Zakona o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim predelima, takođe data u čl. IV: »U sporovima pak u vrednosti do 50 dinara raspravljajuće se i suditi po propisima zakona o uređenju oslobođenih predela od 3. januara 1878. godine, a ne po glavi I. građ. postupka«. Zadržana je dakle, u građanskim parnicama, sudska nadležnost opštinskog kmeta iz Privremenog zakona o uređenju oslobođenih predela od 3. januara 1878. godine, predviđena čl. 9—10. toga Zakona, jer još uvek nije uvedena organizacija opštinskih vlasti iz doratne Srbije, pa je time onemogućena i primena glave I Zakonika o postupku sudskom u građanskim parnicama. (Opštinsko pitanje u novim krajevima je tek kasnije, 1881. godine, rešeno, te je njegovo odlagnje imalo politički karakter i poledice).

Ustanova velikih i sreskih sudija iz Privremenog zakona o uređenju oslobođenih predela od 3. januara 1878. godine i Zakona o privremenom podeljenju i snabdevanju sa vlastima oslobođenih predela od 14. maja 1878. godine vašila je sve do donošenja Zakona o suđenju i zakona po kojima će se suditi u oslobođenim predelima od 31. decembra 1878. godine. Ovim Zakonom predviđeno je da od njegovog stupanja u život »prestaju važiti sva njemu protivna naređenja u zakonu o privremenom uređenju oslobođenih predela od 3. januara 1878. god. (Zbor. 32, str. 250), i u zakonu o privremenom upravnom podeljenju i snabdenju sa vlastima oslobođenih predela od 14. maja 1878. god. (Zbor. 32, str. 308)« (čl. IX Zakona o suđenju i o zakonima po kojima će suditi u oslobođenim predelima). U vezi sa tim bitna je i odredba čl. VIII istog Zakona: »U vreme kad ovaj zakon stupa u život, velike i sreske sude i prisajedinjeni impredelima predaće svoje arhive okružnim sudovima.« Detaljno je regulisano i pitanje započetih a nedovršenih kako građanskih parnika tako i krivičnih predmeta, što se prema stvarnoj nadležnosti nove organizacije sudstva raspodeljenju na izbrane, okružne, apelacioni i kasacioni sud, saglasno Zakonu o ustrojstvu sudova okružnih, apelacionog i kasacionog i Zakoniku o postupku sudskom u građanskim parnicama i Zakoniku o postupku sudskom u krivičnim delima (čl. VI za građanske parnice, čl. VII za krivične predmete). To se imalo ostvariti postepeno, tokom 1879. godine.

Velike i sreske sude, kao specifične sudske organe u okviru privremene organizacije sudstva u novim krajevima, zamenili su delom okružni sudovi, koji su svojom stvarnom nadležnošću u najvećoj meri obuhvatili parnice i predmete koje su velike i sreske sude do ovog Zakona započele ili završile, delom izbrani sud, a delom i apelacioni i kasacioni sud, koji svoju stvarnu i teritorijalnu nadležnost proširuju i na nove krajeve. Time i osnovni sudske princip —

višestepnost suđenja — počinje u potpunosti da se primjenjuje i u novim krajevima. Na taj način organizacija sudstva novih krajeva najpre gubi sve elemente privremenosti i najpre se u organizacionom pogledu izjednačuje sa organizacijom sudstva doratne Srbije.

*

O funkcionisanju privremene organizacije sudstva u novim krajevima (sreskih i velikih sudija), zbog uslova ratnog i poratnog stanja u kojima je delovala, kao i zbog upućenosti na usmenost i efikasnost nije ostalo mnogo tragova. Zbog toga podatke koji na privremenu organizaciju sudstva ukazuju sa te strane treba podvrgnuti dubljoj i svestranijoj analizi. Upotpunjavanju slike o delatnosti sreskih i velikih sudija, koja je dosad posmatrana samo sa formalne, organizacione strane, vrlo dobro može da posluži analiza odgovora sreskih i velikih sudija u jednoj vrsti ankete, koju je sproveo, u vezi sa predstojećim donošenjem Zakona o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim predelima, ministar pravde, kao i diskusija koja se je povodom donošenja ovog Zakona vodila na skupštinskom sedanju 1878/79. godine.

Kad je ministar pravde na osnovu ukaza od 5. decembra 1878. godine podneo Narodnoj skupštini predlog Zakona o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim predelima, njegovu sadržinu obrazložio je i jednom vrstom ankete koju je sproveo između velikih i sreskih sudija u novim krajevima. Po rečima ministra pravde, izveštaji velikih i sreskih sudija u vezi sa pitanjima iz ankete su samo deo mera koje je sam ministar pravde preuzimao u cilju boljeg obaveštavanja o sudskoj delatnosti u novim krajevima.¹⁴⁾

O spomenutoj anketi biće više reči, jer u priličnoj meri ilustruje, u nedostaku drugih izvora, organizaciju sudstva i sudsku praksu 1878. godine u novim krajevima.

Ministar pravde je, pre nego što je vlada sastavila konačan predlog Zakona o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim predelima, pored pomenutih izveštaja tražio i »tabelarni pregled sviju donde prečišćenih i u tečaju nalazećih se i građanskih i kričivnih predmeta« koje su razmatrali. Izveštaj velikih i sreskih sudija i tabelarne pregledne ministar pravde predao je naročitoj komisiji, sastanoj od »pravnika i sudija, među kojima je bilo i takih koji su neko vreme vršili sudsku dužnost u prisajedinjenim predelima«. Pomenuta komisija je ministru pravde podnela predlog »kako misli da bi celisходно bilo, да се суђење у овим krajevima uredи«. Sve napred navedene mere poslužile su kao osnova za izradu predloga Zakona o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim predelima.¹⁵⁾

Od velikih i sreskih sudija u novim predelima ministar pravde je tražio odgovore na dva pitanja:

¹³⁾ Zbornik, knj. XXXIV, str. 71.

¹⁴⁾ Stenografske beleške narodne skupštine 1878/79, str. 639.

¹⁵⁾ Isto.

»1. Kako je u narodu oslobođenih predela i kako se po sebi i u praktici pokazuje ustanova sreskih i velikih sudija s onakim načinom suđenja, kao što je to uređeno zakonima od 3. Januara i 14. Maja tek. god. izdatim za oslobođene predele?«

»2. Da l'bi trebalo iz ma kojih uzroka i potreba dosadanje uređenje sudova u oslobođenim predelima, ili sa svim, ili unekoliko izmeniti i dovesti i ove krajeve u jednakost i pod opšte zakone, koji važe u starim granicama; da l'bi imali i kakvih potreba i razloga, da se odnosno materijalnih zakona poštede i drže sasvim, ili bar za neko vreme, kakvi pravni običaji i društveno politički odnošaji, koji su u oslobođenog naroda odomaćeni i poštovani.«¹⁶⁾

Odgovore su poslali 5 velikih sudija i 13 sreskih sudija iz novih krajeva, a odgovori su grupisani po okruzima (niški, kuršumlijski, leskovački, pirotski i vranjski, nedostaje kulske okrug, jer je reč o periodu posle Berlinskog kongresa).

U odgovorima ima dovoljno elemenata i za drugačije rešenje od onog koje je vlada htela da sprovede i koje je predložila. Vlada, koja je anketom i njénim rezultatima potkrepila potrebu uvođenja organizacije sudstva iz doračne Srbije i novooslobođene krajeve, mogla je tim istim rezultatima da opravda i dalje zadržavanje specifične, privremene organizacije sudstva u novim krajevima. Ne može se kod analize odgovora prevideti da se ne baš mali broj velikih i sreskih sudija izjasnio za ovu ustanovu kao najadekvatniju potrebama za suđenjem u novim krajevima, odnosno za njeno duže ili kraće trajanje. Argumenti koji su se tom prilikom upotrebljavali su isti oni koji su doprineli uvođenju specifične organizacije sudstva u novooslobođene predele odmah po njihovom oslobođenju, a koji su još uvek bili prisutni. Novi su samo subjektivni momenti na strani sreskih i velikih sudija koji su takav stav obrazlagali.

Primera radi navodimo mišljenje nekih velikih i sreskih sudija u prilog daljeg zadržavnaja privremene organizacije sudstva novih krajeva:

Veliki sudija niškog okruga: »...da je, može se reći, u narodu dobro primljena ustanova sreskih i velikih sudija, kao i da je narod zadovoljan sa sadašnjim načinom suđenja istih sudija. Po tome, da ne bi narod bio rad, da se ta ustanova menja. A iz svog opet praktičnog rada uverio se: da su pomenute ustanove i suđenje po savesti i ubedjenju, i po sebi i u praktici, kako po narod, tako i po državi, celishodni, praktični i dobri; narod brže i jevtinije dolazi do zakonske zaštite svojih povređenih prava, a država brže i s manje sudskog osoblja ukazuje u tome pogledu svoje usluge državljanima. Za to mnjenja je: da se ustanova sreskih i velikih sudija s dosadanjim načinom njihovog suđenja i dalje zadrži.«¹⁷⁾

Veliki sudija leskovačkog okruga: »...da se ista ustanova i po sebi i u praktici pokazuje kao vrlo praktična, pošto ne samo što narod, zbog uprošćenog postupka pri suđenju, lakše i jevtinije dolazi do zakonske zaštite svojih povređenih prava, nego što se sadašnjim načinom suđenja sreskih sudija po savesti, ubedjenju i mesnom obi-

¹⁶⁾ Isto, str. 295 i 299.

¹⁷⁾ Isto, 296.

čaju, pre mogu da zadovolje i onako dosta već skučeni pojmovi pravni u narodu.«...da se ustanova sreskih i velikih sudija sa dosadanjim načinom njihova suđenja zadrži i dalje, ili bar još 2–3 godine.«¹⁸⁾

Veliki sudija vranjskog okruga: »...da je narod potpuno zadovoljan s ustanovom sreskih i velikih sudija i načinom njihovog suđenja, jer brže i jevtino dolazi do sudske pomoći i zakonske zaštite. I sam je mišljenja, da se ista ustanova i suđenje po savesti i ubeđenju i dalje zadrži u ovim krajevima, i ne zavode materijalni zakoni.«¹⁹⁾

Svoje mišljenje da se i dalje zadrži organizacija sreskih i velikih sudija u novim krajevima istim razlozima obrazložili su i: sreski sudija za varoš Vranje, sreski sudija sreza kuršumlijskog, sreski sudija sreza niškog, veliki sudija kuršumlijskog okruga, a delimično i sreski sudija sreza koprivničko, g sreski sudija za varoš Niš, sreski sudija z avaroš Leskovac i veliki sudija za pirotski okrug, zajedno sa dvojicom sreskih kudija za varoš Pirot, koji su se izjasnili za zadržavanje sreskih i velikih sudija, ali su podneli i izvesne predloge za neke izmene u tim ustanovama.

Iz navedenih obrazloženja datih uz mišljenje da se i dalje zadrže velike i sreske sudije u novooslobođenim krajevima, proizilazi da su razlozi ipak imali privremeni karakter, kao razlozi celishodnosti i »praktike«. Iz toga, dalje, sledi da je takva osnova jednoj bitnoj funkciji u sistemu organizacije vlasti nedovoljna za njeno uspešno obavljanje, u drugoj polovini XIX. veka naročito, mada je u konkretnim uslovima mogla da zadovolji neke potrebe. Za sudsku funkciju i organizaciju nije bitnije da li narod »brže i jevtinije dolazi do pravde« od toga ko, na kakav način i kakvu pravdu izriče. Da li pravdu izriče sudija pojedinac »po savesti i ubeđenju i po mesnom običaju« ili kolegijalni sud, po propisima materijalne i procesne prirode. Da li je to sistem pravno regulisanih odnosa, građanske i krivične materije, iz jednog zaostalog feudalnog poretku koji se raspada, ili sistem pravno regulisanih odnosa istih materija iz jednog mladog buržoaskog društva koje sve više usvaja osnovne principe buržoaske ustavnosti i zakonitosti: slobodu, jednakost i neprikosnovenost privatne svojine. Zato nije mogla mlada srpska država da produžuje važenje specifične organizacije sudstva novih krajeva i dalje, nego je morala radikalnije, baš preko nove organizacije sudstva, da kida i sa svim onim odnosima koji su u poređenju sa njenim razvitkom predstavljali vraćanje unazad. Ovo naročito i zbog toga, što su mimo feudalnog turskog sistema u novim krajevima izrastali i novi odnosi prema kojima je turski pravni sistem u ovim krajevima predstavljao pravni sistem političkog i državnog porobljavanja, i okov novim odnosima. Taj proces započet i u samoj turskoj carevini, bio je u ovim krajevima sistemom odnosa gospodar (stranac) i podčinjeni usporavan u priličnoj meri. Srpska vlast u novim krajevima je morala širenjem svojih materijalnih propisa, postupaka, širenjem svoje organizacije vlasti, i svih dostignuća buržoaskog karaktera uopšte, uz poštovanje samo duboko ukorenjenih pravnih običaja i shvatanja, da podstiče i pomaže zapo-

¹⁸⁾ Isto, 297.

¹⁹⁾ Isto, 300.

četi proces prerastanja okova, odnosno da pomaže bržem razvoju novih krajeva i njihovom uklapanju u kretanja kojim je Srbija već krenula pre pola veka.

U tom smislu treba sagledati nastojanja srpske vlade da proširi svoju organizaciju sudstva i važnost svojih materijalnih propisa i postupaka i na nove krajeve. U istom smislu, kao napredna, treba prihvati i mišljenja onih velikih i sreskih sudija iz novih krajeva koji su se u ovoj ankteti izjasnili za ukidanje ili reorganizaciju (uvodenje kolegijalnog suda, ukidanje suđenja po savesti, ubedjenju i mesnom običaju, uvođenje materijalnih propisa iz dorađne Srbije) organizacije sudstva novih krajeva iz Zakona od 3. januara 1878. i Zakona od 14. maja 1878. godine.

Za ukidanje ili reorganizaciju sreskih i velikih sudija izjasnili su se sreski sudija za varoš Prokuplje i srez prokupljanski, sreski sudija sreza koprivničkog, sreski sudija sreza vlasinskog, sreski sudija sreza moravskog, sreski sudija sreza poljančkog i sreski sudija sreza pčinjskog. Sumarno gledano njihovi razlozi su sledeći: »... pravosudstvo po dosadašnjem načinu suđenja po savesti i ubedjenju, ne može najuspešnije odgovarati svojoj visokoj zadaći, i to zbog oskudice opširnijih naređenja o postupanju u suđenju, oskudice načela za raspravu raznih pravnih slučajeva, i što ovaka ustanova sreskih sudija, kakva je sad, ne daje mogućnosti za podpunije zadovoljenje pravde«; »... ne celishodnost ustanove sreskih sudija i pretežnost kolegijalnog suđenja nad suđenjem jednog čoveka, koji, zbog lakše mogućnosti u grešenju, ne može potpuno da zadovolji pravdu, kao i da nema mesta zavodenju sudova po savesti, ubedjenju i pravnim običajima u ovom narodu, u kojeg pravni običaji nemaju izvora u čisto njegovoj istrijsko-pravnoj svesti, već su mu useljeni turskim zakonima i uredbama.«²⁰⁾

Predlozi anketiranih sudija za reorganizaciju organizacije sudstva u novim krajevima imaju različitu sadržinu, i vrlo teško se mogu uniformisati. U odnosu na sreske sudije bilo je predloga da se njihova nadležnost ograniči samo na manje sporove, »da sa sreskim sudijama sude redovno iz sredine naroda izabrani članovi« i da sreske sudije sude na osnovu materijalnih zakona, a ne po »savesti i ubedjenju« i mesnim običajima. U ondoru na velike sudije bilo je više konkretnih predloga: »da sve velike sudije obrazuju jedan kasacioni sud nad sreskim sudovima«, »veliki sudija da zajedno sa sreskim sudijama kolegijalno presuđuje kao apelaciona vlast one sporove, koje je presudio sreski sudija, no da dotični sreski sudija nema rešavajućeg glasa pri suđenju«, »veliki sudija da bude revizor sreskih sudija«, »da veliki sudija vrši kasacionu vlast samo nad rešenjima sreskih sudija, a apelacioni opet nad presuđenjima njihovim«, »veliki sudija da vrši samo apelacionu vlast.«²¹⁾

U odgovorima na prvo pitanje nalazi se i slika odnosa naroda novih krajeva prema organizaciji sudstva privremenog karaktera, prema sreskim i velikim sudijama. Anketirane sreske i velike sudije su taj odnos prilično objektivno prenеле; taj odnos se može shvatiti kao

²⁰⁾ Isto, 296—298.

²¹⁾ Isto.

odnos prema celokupnoj organizaciji vlasti u novim krajevima, prema policijskoj i finansijskoj vlasti, jer im je poreklo i odnos prema stanovništvu i problematici novih krajeva isti.

Velike i sreske sudije koje su isticale da je »narod dobro primio ustanovu sreških i velikih sudija«, »da ju je primio sa zadovoljstvom«, »da je potpuno zadovoljan sa tom ustanovom«, daju u osnovi isto obrazloženje: »... što je ona tvorevina njegova brata osloboodioca« i što »su turske sudije, koji su bili pravno nespremni i u moralu daleko zaostajali iz srpskih sudija; nad potlačenim srpskim narodom isključivo vršili u suđenju svoju samovolju«. Srpski narod je dočekao ustanovu sreških i velikih sudija »kao što bi, oslobodivši se turskog robovanja, dočekao i svaku drugu ustanovu srpskih sudova«, a zadovoljan je sa tom ustanovom »poglavitno samo za to: što sad u srpskih sudova nalazi dovoljno garancije za ravnopravnost, kao osnovu za građanskopravni saobraćaj, i sigurnost svojih ličnih i imovnih prava, koja jemstva, smatran u samoj stvari kao rob svoga zavojevača, nije nikad mogao naći kod turskih sudova, a ne dakle za to, što bi narod ovaj bio toliko sposoban da svojom uviđavnošću oceni: da li mu i za što baš ta ustanova, sama po sebi daje spomenuta jemstva.«²²⁾ Dobar prijem sreških i velikih sudija veliki sudija pirotskog okruga smatra nužnim, »pošto je oslobođeni narod imajući još u vrlo svežoj uspomeni samovolju turskih sudija u suđenju i krajnju nesigurnost ličnosti i imanja, za vreme turske vladavine, našao u srpskih sudova dovoljno garantije, ne samo za građansku ravnopravnost pred sudom i zakonom, nego i faktičku sigurnost u ličnosti i imanju, kao i spravedljivu zaštitu u srpskih sudova za svoja povređena prava.«²³⁾

Trojica sreških sudija se u svojim odgovorima o prijemu sreških i velikih sudija kod naroda novooslobodenih krajeva izjasnilo negativno (sreski sudija sreza pčinjskog, sreski sudija sreza moravskog i poljaničkog i sreski sudija sreza vlasinskog). Sreski sudija sreza vlasinskog je kao razlog naveo drugojačije ustrojstvo sudova u Srbiji u starim granicama: »...narod ne prima rado ustanovu sreških i velikih sudija, što čuje, da u starim granicama vredi drugčije ustrojstvo sudova i drugojačiji način suđenja«.²⁴⁾ Druga dvojica sreških sudija su dali identično mišljenje kao obrazloženje negativnog prijema sreških sudija kod naroda: »...ne može biti dobro primljena ustanova sreških sudija i način njihova suđenja u oslobođenim predelima, što je suđenje sreških sudija po savesti i ubedenju slično u mnogome sa suđenjem turskih kadija od ramena«.²⁵⁾

I u odgovorima na drugo pitanje sreske i velike sudije novih krajeva nisu imali jedinstveno mišljenje. U vezi sa uvođenjem materijalnih pravnih propisa većina se izjasnila da ih je potrebno što pre uvesti u važnost i u novim krajevima. Isto tako većina ih se je izjasnila da institut nasleđa ne bi trebalo podvoditi pod odgovarajuće propise iz doračne Srbije, nego bi u toj oblasti trebalo zadržati običajno pravo. Neki od anketiranih sudija su uz institut nasleđa dodavali i

²²⁾ Isto, 296—300.

²³⁾ Isto, 298.

²⁴⁾ Isto.

²⁵⁾ Isto, 296—300.

institut prečeg prava otkupa nepokretnosti i svojine, dok su dvojica sudija ukazivali na potrebu što skorijeg regulisanja zakonodavnim putem institut čifluka; a naročito način raspadanja čiflučkog odnosa. Veliki sudija okruga niškog je čak predlagao da se »zadrži institut čifluka, dok naročita komisija ne bude raspravila odnose čifluk-sajbije prema čivčijama na način, koji je odgovarajući i interesima državne celishodnosti, i interesima narodnjeg gazdinstva i zahtevima pravičnosti.«²⁶⁾

Sreski sudija sreza kuršumlijskog i veliki sudija vranjskog okruža bili su protiv zavođenja materijalnih pravnih propisa kneževine Srbije u novim krajevima, dok su se sve, sem dvojice, sudije izjasnile za to da »formalne zakone (postupke) ne treba nikako zavoditi u ovamošnjim sudovima«.²⁷⁾

U diskusiji poslanika u načelu po predlogu Zakona o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim predelima takođe je došlo do podele mišljenja o uvođenju nove organizacije sudstva u novim krajevima. Mada je u njihovim govorima bilo više reči o pitanju uvođenja materijalnih zakonskih propisa i potreba postupnosti u tome, poslanici, naročito novoizabrani sa područja novih krajeva, davali su i sliku dosadašnje prakse velikih i sreskih sudija u novim krajevima. Nikola-Kole Rašić, narodni poslanik iz Niša, imao je najveći broj primedaba na dosadašnji rad ovih sudija. Primedbe tek izabranih poslanika, u okolnostima u kojima su date imale su specifični zrizvuk, tako da je ministar pravde smatrao za potrebno da na te primedbe posebno odgovori.

Kole Rašić, pozivajući se na odredbi Zakona od 3. januara 1878. godine po kojoj je trebalo, po njegovim rečima, »uvek da prisustvuju pri presuđivanju po dva čoveka građanina koji poznaju običaje«, izražava svoje žaljenješto »toga do sada nije bilo; nisam ni čuo od ljudi, a kamo li očima video, i ako sam imao više prilika«. U vezi sa sudskim pisarima, za koje je ministar pravde rekao da će oni svojim radom nadomestiti nepostojanje advokata u novim krajevima, pošto vlada nije predviđala uvođenje u novooslobođene krajeve Zakona o advokatima, Kole Rašić je rekao: »Što se tiče tih pisara kod sudija i vlasti, nisu baš ništa bili na ruku narodu, jer oni su plaćeni od države sa dodatkom, za to su i dužni bili da obaveštavaju narod, da mu daju pravac u svačemu. Trebalо bi da pokazuju svetu, gde za šta i kako da sude i parniče — ni oni, na žalost, smem slobodno da rečem, da to nisu činili«.²⁸⁾ Kasnije je ministar pravde, pravdajući se da u to vreme nije bio na tom položaju, pozvao vladinog poslanika, velikog sudiju u Leskovcu, Đorđa Bulića da odgovori na primedbe Koleta Rašića o neprimenjivanju odredbi Zakona od 3. januara 1878. u vezi sa izabranim članovima koji treba zajedno sa sreskim i velikim sudijama da presuđuju privatne sporove u novim krajevima. Đorđe Bulić je naveo da to nije tačno, nego da su velike i sreske sude uvek, »kad su parničari zahtevali, da im izabrani članovi sude«, pozivali izabrane članove i sa njima sudili. »I ja sam, kao veliki su-

²⁶⁾ Isto, 299.

²⁷⁾ Isto, 300.

²⁸⁾ Isto, 650.

dija za okrug leskovački, kad su parničari zahtevali sa izabranim sudijama sudio, što je poznato i leskovačkom poslaniku kmetu Nešku.²⁹⁾ Na to mu je Kole Rašić odgovorio da on nije iznosio stanje u Leskovcu, »nego kako je kod nas« (u Nišu). Moglo bi se zaključiti, da iako je privremena organizacija sudstva imala jedinstvenu zakonsku osnovu, u praksi ipak nije bila jedinstvena. Tako je u prvim dodirima naroda oslobođenih krajeva sa njom veliku ulogu odigrao lični sastav, odnos postavljenih sreskih i velikih sudija prema njihovim dužnostima, kao i njihovo ubedjenje, savest i poznavanje običaja u novim krajevima. Uostalom, po samom Zakonu od 3. januara 1878. godine to je i bila osnova za rešavanje sporova.

Međutim, iako je u domenu sudske delatnosti Zakonom o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim krajevima organizaciono izjednačenje postignuto, već na istom skupštinskom zasedanju vlada podnosi predlog Zakona o postavljenju po jednog sudiće u okružnim sudovima za prisajedinjene predele, izuzetno od paragrafa 6. ustrojstva okružnih sudova od 20. februara 1865. godine,³⁰⁾ kojim traži da se za jednog od sudija pri okružnim sudovima u novim krajevima može postaviti lice koje nije završilo pravni fakultet, odnosno koje, pošto nije završilo pravni fakultet, nema 5 godina sudske prakse.

Zakon o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim predelima još nije ni potpisana od strane kneza, tj. nije još ni stupio na snagu, a već se traži njegova izmena. U svom obrazloženju ministar pravde izlaže povod ovoga predloga: Ž

»Onomad, kad je skupština rešila pozнати закон о суђењу у prisajedinjenim krajevima, znate, da je u prvom članu naređeno da će se o nasledu i svojini — nepokretnosti — suditi po običajnom pravu, a ako taj pravni običaj ne bi bio, onda da će se saobražavati načelima srpskog građanskog zakonika.«

»Sad kad se imaju suditi neki pravni pojmovi, po običaju postojećem u prisajedinjenim predelima, na koju celj nužno je saznavanje tih postojećih običaja, onda je nužno jedno lice, da pokaže u sudu te običaje.«

Da bi se ovo moglo postići, na to ide ovaj predlog, t.j. da se u ovom prelaznom stanju postavi po jedan sudića od meštana, koji je vičan tim običajima«, ali »koji nije pravnik i koje nije služilo pet godina u sudu no koje ima 25 godina, te da se time da vradi mogućnost, da želju naroda iz tih krajeva ispunii«.³¹⁾

Predlog je naišao na otpor kod poslanika. Neki su smatrali da bi time bio povređen Ustav, po čijem čl. 24 »Srbi imaju jednaka prava na sva zvanja državna, ukoliko ispune uslove, zakonom propisane«, a ti su uslovi u ovom slučaju dati u čl. 6 ustrojstva okružnih sudova čija se izmena traži u odnosu na sudiće oslobođenih krajeva.³²⁾ Zbog toga je jedan poslanik izjavio da bi se »stideo« što je bio član ove skupštine, »kad bi se ovaj predlog usvojio«.³³⁾ Istaknuto je u diskusiji

²⁹⁾ Isto, 660.

³⁰⁾ Zbornik, knj. XXXIV, str. 78.

³¹⁾ Stenografske beleške narodne skupštine 1878/79, str. 793—794.

³²⁾ Isto, Grujic Gavrilović, 794 i D. Cvetković, 800.

³³⁾ Isto, Radenko Dragojević, 800.

da bi tako izabrani sudija, s obzirom na dužnost da upoznaje ostale sudije sa običajima, ujedno bio i sudija i svedok, što je nespojivo sa sudskom funkcijom. Poslanik Ilija Stošić nije mogao da zamisli »da u jednoj otadžbini, u jednoj zemlji, različiti zakoni postoje«. Neki su izražavali bojazan da »vlada može da se prevari, te da postavi nekog 'čorbadžiju', koji je narodu i za vreme Turaka studio«, naročito za to što su »oni bogati, pa mogu svojim bogatstvom uplivisati, te da oni postavljeni budu za sudije.«³⁴⁾

S druge strane, oni koji su predlog ovog Zakona podržali, obrazlagali su takav svoj stav potrebot da se neki sporovi presuđuju, saglasno Zakonu o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim predelima, na osnovu običaja (nasledni sporovi i sporovi oko svojine nepokretnosti), a da u vezi sa tim, »naši činovnici zaista potrebaju obaveštenja i objašnjenja«. Drugi su videli u ovom predlogu priliku »da izvučemo neka lica i da ih nagradimo, koja su ovamo bila i po tavnicama pod Turcima radeći za našu stvar«. Bilo je konkretnih predloga da se za sudije po ovom Zakonu postave oni ljudi koji su žrtvovali svoj život i imanje da »bude svest u narodu i rade na tome da se naša braća oslobole i sa nama ujedine«.³⁵⁾

Predlog je od nekih poslanika prihvaćen uslovno, uz izvesna preinačenja: da ako već treba da bude laik izabrani za sudiju u novim krajevima onda neka ga bira sam narod oslobođenih okruga, a ne da ga postavlja vlada, kao i da tako izabrani sudija ima dužnost obaveštavanja o običajima potrebnim za presuđenje sporova oko nasleđa i svojine nepokretnosti, a ne rešavajući glas pri presuđivanju.

Ministar pravde je na svaki otpor njegovom predlogu Zakona po kome se je jedan sudija za nove krajeve mogao postaviti i kada uslove za to nije ispunjavao, kao i na pomenuta preinačenja toga predloga, vrlo brzo reagovao. Njegov otpor je ovde vrlo karakterističan i u osnovi protivrečan ranijim stavovima, što ukazuje i na motive koji na strani vlade stoje kod donošenja ovog izuzetnog Zakona. Izraženi stav od strane poslanika da je predlogom prekršen Ustav u svojoj bitnoj odredbi (jednaka prava svih građana na državna zvanja, kad za to ispune uslove), nije ubedljivo negirao. »U ovom članu, na koji se predgovornik poziva, kaže se uopšte: Srbi imaju jednaka prava na sva državna zvanja, ukoliko ispune uslove zakonom propisane, a ove uslove zakonske zakonodavna vlast može menjati, i to su opet uslovi zakonski, koje ustav zemaljski iziskuje.«³⁶⁾ Tačno je da su uslovi izi zakona zakonski uslovi koji su potrebni za izbor u sudijsko zvanje oni koje Ustav podrazumeva, ali Ustav podrazumeva jedan zakon, a ne dva zakona koji sadrže različite uslove za izbor u isto zvanje. Jedni su uslovi za izbor u sudijsko zvanje koje sadrži čl. 6 ustrojstva okružnih sudova od 20. februara 1865. godine a drugi po predlogu za izmenu toga člana, koje se izmene traže Zakonom o postavljenju po jednog sudije u okružnim sudovima za prisajedinjene predele, izuzetno od paragrafa 6 ustrojstva okružnih sudova od 20. februara 1865. godine (Zbornik XVIII. str. 23). Dva različita zakona propisuju nejed-

³⁴⁾ Isto, Gligorije Petronijević, Ivan Protić, 797—798.

³⁵⁾ Isto, Dimitrije Milovanović, 803.

³⁶⁾ Isto, Govor ministra pravde, 803.

nake uslove za isto zvanje, tako da se stvarno dovode u neravnopravan položaj oni koji po Ustavu imaju jednaka prava na sva državna zvanja. Ministar je citirao čl. 113. Ustava, po kome »ne može biti sudija prvostepenog suda, koji nije navršio 25 godina«, i njegovu sadržinu smatrao jednim ustavnim uslovom za sudijsko zvanje, koje se traži i ovim vladinim predlogom, te da prema tome »ovaj predlog ne стоји у противности са уставом«.³⁷⁾ Odmah zatim, Miloš Glišić, narodni poslanik, predlaže da »kad vlada hoće da odstupi od zakona, što ne sme biti« — »onda bar neka učini prtvu, iskrenu i istinitu pomoć narodu, a učiniće je tako, ako dozvoli da narod sam sobom izbere čoveka pa kaže: evo ga, mi smo ga izabrali, a ti vlado postavi za sudiju«. Ministar pravde je taj predlog odbacio, »što se s time ne slaže naš ustaw, koga član 6. izrekom propisuje, da Knjaz postavlja sve činovnike«.³⁸⁾ »Ko u celoj Srbiji postavlja činovnike i sudsije, taj i u ovim krajevima«, ističe ministar pravde na kraju, iako je on vrlo često taj koji je obrazlagao i koji će obrazlagati sve vladine predloge o posebnim propisima i ustanovama za novooslobođene krajeve. On nije htio da čuje da je Miloš Glišić rekao način na koji se ta forma može zadovoljiti (da narod bira, a vlada ga postavlja), jer je znao koliko je taj zahtev nerealan, u vrem kada narod oslobođenih krajeva nije mogao da bira ni svoje kmetove. Najzad, da bi bio ubedljiviji, dodao je da i »viša politika nalaže vladi, da od meštana ima ko će sudelovati u vršenju vlasti u novodobivenim predelima«.³⁹⁾

Predlog je usvojen i 31. decembra 1878. godine postao Zakon. Ne može se zaključiti da bitno remeti organizaciono izjednačenje u sudskej delatnosti koje je postignuto Zakonom o suđenju i o zakonima po kojima će se suditi u oslobođenim predelima. Reč je svakako o jednoj privremenoj meri, koja će Zakonom o sudsijama od 9. februara 1881. godine⁴⁰⁾ biti ukinuta (čl. 48), koja je, dakle, uticala samo na lični sastav sudova u novim krajevima, ali koja je baš zbog interesa koji se oko toga mogli javiti, u suštini verovatno imala i većih posledica.

Potrebno je da se još jednom podvuče dejstvo posebnih uslova koji su postojali u novim krajevima i koji su svojom specifičnošću doveli do navedene mere. To je još jedan primer koji ukazuje da situacija oko izjednačenja nije bila ni malo jednostavna i da će dugo tražiti i posebne mere i posebne ustanove, kao i poseban, specifičan odnos prema čitavoj problematiki koju je isticalo sanje u novooslobođenim krajevima Srbije.

³⁷⁾ Isto, Govor ministra pravde, 796.

³⁸⁾ Isto, Govor ministra pravde, 797.

³⁹⁾ Isto, Govor ministra pravde, 796.

⁴⁰⁾ Zbornik, knj. XXXIV, str. 211.

L'ORGANISATION TEMPORAIRE DE LA JUSTICE DANS LES RÉGIONS NOUVELLEMENT LIBÉRÉES DE LA SERBIE EN 1878

R e s u m é

Les régions nouvellement libérées de la Serbie en 1878 ont obtenu une organisation temporaire du pouvoir civil, qui représentera la base non seulement de leur égalisation en ce qui concerne l'organisation avec la principauté de Serbie, mais aussi les égalisations dans tous les rapports: économiques et politiques. Dans le cadre de cette organisation temporaire du pouvoir l'organisation de la justice occupe une place particulière, en considération de l'importance de la fonction judiciaire et de la nécessité d'établir l'ordre et la légalité sur le territoire annexé.

Les premiers organes judiciaires dans les régions nouvellement libérées étaient les directions d'arrondissement et le membre de la direction d'arrondissement des affaires judiciaires. Ils ont été institués par les Règles d'administration de tous les fonctionnaires dans les pays serbes libérés, qui ont été adoptées fin décembre 1877. Par la Loi temporaire relative à l'organisation des régions libérées du 3 janvier 1878, a été introduite la nouvelle organisation temporaire du pouvoir judiciaire. D'après cette Loi les organes du pouvoir judiciaire dans les régions nouvellement libérées étaient le maire de la commune, les juges d'arrondissement et les grands juges. De cette manière a été instituée pour la première fois dans les régions nouvellement libérées l'administration de la justice à plusieurs instances, car les grands juges exerçaient la fonction de conseillers à la cour de cassation et à la cour d'appel quand les jugements des juges d'arrondissement étaient en question. Une telle organisation de la justice dans les régions nouvellement libérées a duré jusqu'au 31 décembre 1878, quand par la Loi sur les jugements et les lois selon lesquelles la justice sera administrée dans les régions nouvellement libérées définitivement est introduite dans ces régions la justice qui était en vigueur en Serbie jusqu'à la guerre.

Le fonctionnement de l'organisation temporaire de la justice dans les régions nouvellement libérées, ainsi que l'estimation de son opportunité et de l'accueil qui lui a été réservé par la population des régions nouvellement libérées, sont analysés par les résultats de l'enquête effectuée parmi les titulaires des fonctions judiciaires, les juges d'arrondissement et les grands juges par le ministre de la Justice. Cette enquête a fait ressortir de nombreuses faiblesses de l'organisation temporaire de la justice dans les régions nouvellement libérées et au bout d'un an elle a été abolie.

